

Sobre «Política del rey Católico en Cataluña»

EDUARD ESCARTÍN

Universitat de Barcelona

L'obra escollida per a aquest col·loqui és la primera que Jaume Vicens escrigué després de la guerra, concretament el 1940.

La situació política i la seva situació personal, car fou depurat i perdé el seu lloc docent a la Universitat de Barcelona i a l'Institut-Escola, expliquen el to d'algunes d'aquestes obres i fins i tot la temàtica.

Tot i això, les opinions sobre la política del rei Catòlic a Catalunya que sostingué abans de la guerra, especialment en la seva tesi *Ferran II i la ciutat de Barcelona*, llegida el 22 de febrer de 1936 i publicada els anys 1937-1938, en plena guerra, no difereixen gaire de les que sostingué a partir del 1940. És de remarcar que el qui publicà la tesi de Vicens dins la càtedra d'Història de Catalunya fou el titular Ferran Soldevila, mentre que l'obra cabdal del seu principal contradictor, el mateix Soldevila, la *Història de Catalunya*, fou publicada per l'editorial Alpha, propietat de Francesc Cambó.

En l'advertència preliminar, Vicens escriu que aquesta obra no és de circumstàncies, que l'havia començada feia més de deu anys, «cuando era imprevisible que la figura de Don Fernando gozara de la nueva etapa de popularidad actual. Por lo tanto, lo que en ella se expresa es

Pedralbes, 30 (2010), 25-57, ISSN: 0211-9587

algo firme, no sujeto a las premuras y avatares de lo elaborado con escaso tiempo y poca madurez».¹

L'historiador gironí sempre s'havia sentit cridat a estudiar períodes de transició en què el que és nou vol guanyar i entra en pugna amb el que és vell i apareixen vells problemes i noves forces. El rei Ferran trobà, en arribar a Catalunya, dos grans grups de problemes: el remença i el de les institucions catalanes, especialment el Consell de Cent. Aquests problemes ja s'arrossegaven de l'època del seu pare, Joan II.

La primera problemàtica que el professor Vicens toca és la de la reforma de les institucions i planteja el problema en el primer capítol: «La monarquía autoritaria en Cataluña». Vicens estableix que entre la monarquia de tipus patrimonial del passat i la monarquia absoluta dels segles següents, s'estableix un pont que és la monarquia autoritària o nacional. El corrent d'ampliació del poder de la monarquia fou resultat, per un cantó, de les teories polítiques dels juristes inspirats en el dret romà, i, per l'altre, del desenvolupament de les forces productives. Des del segle XII s'havia produït un creixement del que se'n podria dir *sistema precapitalista* o d'inici del capitalisme. Un segon impuls venia de la devaluació de les rendes senyoriales i de l'augment del preu dels productes agrícoles, cosa que determinà l'empobriment de la propietat senyorial, (eclesiàstics, nobles, senyors dominicals). Això afavorí les aspiracions dels camperols que volien millorar la seva condició social i econòmica. Aquest xoc d'interessos produí greus enfrontaments entre pagesos i senyors. Justament entre aquests dos estaments la monarquia havia d'exercir d'àrbitre. Si renegava d'aquesta funció, abdicava de la seva categoria i es transformava en servidora d'un bàndol. Vicens afirma:

La nueva organización política, social y económica que se derivaba de estas sucesivas transformaciones tendía a inutilizar el papel ejercido anteriormente por los municipios. La ruina de estos organismos es uno de los

1. Jaume VICENS VIVES, *Política del rey Católico en Cataluña*, Destino, Barcelona, 1940, Advertencia preliminar. Vicens fa notar que ell no té res a veure amb la popularitat actual fruit de l'exaltació dels Reis Catòlics en acabar la guerra.

fenómenos más claros del siglo xv... El municipio, propulsor antaño de las actividades comerciales e industriales, se había convertido, insensiblemente, en elemento perturbador de la nueva estructura económica. Su proteccionismo cerrado dificultaba el gran comercio y perjudicaba el desenvolvimiento de la industria, trabada por el exceso de reglamentación y prescripciones legales.²

Vicens afirma que la monarquia lluita contra els compartiments estancs i contra els privilegiats en sentit ampli. Aquesta tasca no pogué ésser duta a terme en tots els llocs, però, en general, augmentà l'autoritat del rei.

Aquestes circumstàncies històriques és produïren en el Principat d'una manera clara. A Catalunya trobem la tendència cap a la monarquia autoritària, la transformació profunda dels estaments socials, la revolta camperola en el món rural i la decadència i la reforma del règim municipal. I, a més, hem d'afegir a tot això l'ensulsiada de l'economia catalana en el sector comercial i industrial que té la seva màxima manifestació en la decadència del tràfic marítim.

Aquesta crisi catalana tingué el seu punt culminant en la guerra civil catalana (1462-1472) entre Joan II i els remences contra la Generalitat i el Consell de Cent. En acabar la guerra, Joan II mantingué les estructures administratives anteriors i permeté que els camperols remences no paguessin les rendes als seus senyors. Aquesta situació anòmala la suprimí el seu fill Ferran II quan esdevingué rei el 1479. El rei Ferran realitzà la missió històrica de normalitzar de nou la vida política catalana de conformitat amb els precedents tradicionals. Ferran retallà les preeminències i atribucions d'ordre polític que la Generalitat i el Consell de Cent s'havien atorgat, incompatibles amb la monarquia catalana. El monarca revalidà les tradicionals competències que corresponien a aquestes institucions i a la vegada trencà el monopoli polític de les castes oligàrquiques. És en aquest sentit que establí el sistema insa-

2. VICENS, *Política del rey Católico en Cataluña*, p. 15.

culatori en aquestes corporacions, després d'una actuació enèrgica però passatgera en destituir els anteriors. Vicens insisteix que l'establiment de la insaculació no és una mostra d'autoritarisme monàrquic, sinó que és fruit d'una política reformista que obligava a canviar a fons el sistema de funcionament d'unes institucions decrepites. La prova de la bondat del sistema la tenim en el fet que fou exportat de Barcelona a tot Catalunya, Mallorca i Sardenya i aplicat sempre per solucionar el desordre financer, polític i social d'aquells municipis. Vicens afirma que la intenció del monarca en el seu regnat era moralitzar, no pas esclavitzar, la política pública i administrativa de les institucions.

Vicens, com diu Muñoz i Lloret,³ s'esforçava a distingir entre autoritarisme monàrquic i assimilacionisme castellà, però anava més enllà i presentava la unió dinàstica de les corones d'Aragó i Castella com «la meta final de un largo proceso de trazos claros, lógicos e ineluctables». En aquest punt es reflecteixen les seves teories sobre la geopolítica en la qual estava enderiat en canviar el règim a partir del 1939.

La qüestió remença

Quant a l'emancipació del pagesos de remença, que constitueix el capítol segon del llibre esmentat, Jaume Vicens ataca fortament les tesis d'historiadors com Soldevila i l'escola procedent de la Renaixença. En primer lloc, ressalta la importància i la bondat de la sentència arbitral de Guadalupe, per la qual el rei Catòlic resolva un dels problemes interiors més importants de tot el seu regnat i que venia des de lluny. Igualment, reconeix que, a partir de la data de la promulgació, l'agricultura i l'economia agrícola catalana van viure una recuperació i un avenç modernitzador. També lloa la solució equilibrada en el plet social entre senyors i camperols. Però el que remarca el nostre historiador és la dis-

3. Josep Maria MUÑOZ I LLORET, *Jaume Vicens Vives (1910-1960)*, Edicions 62, Barcelona, 1997, p. 125.

crepància que hi ha entre alguns historiadors respecte a la consideració dels mòbils fonamentals que determinaran la política del monarca en les etapes successives de la qüestió remença durant el seu regnat fins a arribar a l'encertada decisió de Guadalupe. El principal capítol d'aquesta controvèrsia és l'actuació de Ferran davant la guerra i l'aixecament remença de Pere Joan Sala entre el 1484 i el 1485.

Vicens, per explicar aquest punt, fa una visió retrospectiva del conflicte d'aquests camperols. En conseqüència, assenjala que el conflicte sorgeix i s'agreuja a partir de l'inici del segle xv i diu:

Podemos afirmar que desde esta fecha (1402) hasta la resolución del problema remensa, los pobladores del agro catalán vivieron en continuo estado de perturbación, con fases agudas y crisis muy acentuadas. En este caso, tales conmociones obedecerían a causas ajenas a la misma evolución social, a intervenciones arbitrarias de elementos políticos.⁴

Aquest agreujament seria il·lògic si només ens referíssim a les causes socioeconòmiques, i, per tant, s'ha de recórrer a les causes polítiques. El grup d'historiadors que diríem de l'escola nacionalista o procedent de la Renaixença afirmen que fou la monarquia (llegiu la dinastia castellana Trastàmara) la que aprofità la subversió social com a arma per destruir políticament les institucions catalanes que s'oposaven a la monarquia autoritària.

Aquesta explicació és considerada rudimentària, perquè, tot i que els reis catalans de la Casa de Trastàmara van aprofitar la inquietud dels remences, sempre hem de concloure que aquesta inquietud era real i permanent. Vicens explica el problema remença des d'una altra òptica. El fenomen de l'aparició tardana dels remences a la Catalunya Vella és fruit d'un segon procés d'adscripció del camperol a la gleba durant la baixa edat mitjana. Aquest procés es referma i s'agreuja des del segle XIII fins a mitjan segle xv. Els senyors no volien concedir redemp-

4. VICENS, *Política del rey Católico en Cataluña*, p. 55.

cions personals als camperols. Paral·lelament s'incrementen les mesures legals per evitar la fugida dels remences cap als municipis. Es pot afirmar que aquestes mesures van coincidir amb la progressiva crisi econòmica que afectà les ciutats mercantils de Catalunya i, al mateix temps, amb la revalorització, en part motivada per aquest fenomen de les rendes i els productes del camp. Amb tot això nasqué el predi servil, o sigui, la propietat, el domini útil, la qual confereix la categoria de remença. Els remences es denominen simplement *homines amansati*, que es distingeixen netament dels *homines affocati*. Les *consuetudines* de Girona en el segle XIV defineixen la condició del remença com a «rustichus est adscritus glebae, qui eam dimittere non potest».

Per això, el problema remença al segle XV no es pot presentar com una mera redempció personal del pagès. És una redempció *in situ*, o sigui, lliurant indirectament el predi de les seves característiques servils. El remença, en la seva lluita del segle XV, té com a objectiu assolir la seva llibertat personal, però vol continuar, al mateix temps, al mas que ha cultivat des de sempre. Com diu Vicens, en aquest fet radica la gravetat del conflicte remença. Per un cantó, trobem una massa camperola molt nombrosa que no es pot redimir per motius legals i econòmics. Per l'altre, una classe senyorial que no solament pretén mantenir les seves preeminències econòmiques i socials, sinó que, a més a més, vol ampliar-les. Aquesta ampliació es féu mitjançant la imposició de noves formes d'homenatge amb l'agreujament real de la situació personal del remença, especialment amb la imposició dels mals usos permeos al senyor i també per la intervenció de l'Església, que utilitzà la seva força espiritual per obligar els camperols. En tot aquest afer, els reis van demostrar una simpatia a favor dels camperols vassalls dels grans senyors feudals. Aquesta actitud fou corresposta pels pagesos remences, que veien en el rei l'única forma de lliurar-se de les opressions feudals o senyorials. En aquest sentit, els remences consideraren les Corts Catalanes com la institució enemiga de llurs reivindicacions, perquè els estaments que les formaven eren part en el conflicte i adversaris dels remences. En aquesta mateixa actitud podem incloure la Diputació del General. L'ambient filoremença va arrelar a la cort reial, en la qual els

juristes com Mieres havien aconseguit una gran influència. Durant el segle xv, els monarques van tenir molt clara l'emancipació dels remences. El propòsit era alliberar el remença sense destruir l'economia del Principat ni perjudicar innecessàriament les rendes senyorials. Per aconseguir aquest objectiu, els juristes arbitraren una fórmula que ja es coneixia al segle XIII: constituir assemblees i sindicats, o sigui, el reconeixement del dret de reunió, malgrat les prohibicions senyorials, per acordar en comú els mitjans polítics i els recursos econòmics que haurien de menester per redimir-se de la jurisdicció senyorial.

El 1462, en plena guerra contra Joan II, la Generalitat redactà un projecte de concòrdia per tal d'apaivagar la revolta dels pagesos de remença, partidaris del rei contra la Generalitat. Tot i el que han dit molts historiadors com Soldevila del fet que el projecte del 1462 equivalia a la sentència arbitral del 1486, Vicens ressalta les nombroses discrepàncies entre ambdós textos. De vell antuvi, reconeix que el projecte del 1462 volia establir una certa solució jurídica al conflicte remença, però les diferències entre els dos textos és molt significativa. La sentència es caracteritza per ser completa, total i eficaç en els seus aspectes social, geogràfic i jurídic, respectivament. El projecte és una mera recopilació de les respostes donades per un grup de senyors sense representació oficial als requeriments d'un grup de pagesos. Com diu Vicens: «la recopilació està purament "patrocinada" per la Generalitat i Barcelona; no té força obligatòria per tant».

En acabar el regnat de Joan II el 1479, i a les Corts de Barcelona del 1481, Ferran va voler tancar les ferides de la guerra civil entre el seu pare i els estaments catalans i admeté la constitució remença titulada *Com per lo Senyor*, per la qual es declaraven inconstitucionals la sentència interlocutòria d'Alfons V i les sancions de Joan II contra els senyors rebels i que afavorien els remences. Les corts catalanes havien imposat al monarca una solució al plet català en total contradicció amb la política reial. Segons Vicens, el rei Ferran no va actuar per oportunisme ni per mires pecuniàries. El monarca transigí amb les corts per aconseguir el redreç de Catalunya, el final de les confiscacions, la creació d'una armada de galeres i, en general, la reconciliació amb les classes altes catalanes.

La resposta no es va fer esperar, ja que els remences expressaren el disgust per la manca de suport reial i ho consideraren, en certa manera, una traïció a la fidelitat que havien prestat al rei. A aquest esperit respongué l'aixecament d'en Pere Joan Sala. Els remences, en la Constitució del 1481, havien salvat el dret de reunir-se, cosa que els permeté organitzar-se per a la rebel·lió. La segona guerra remença s'acabà amb la victòria de les tropes reials sobre les forces de Pere Joan Sala, el qual havia obtingut conquestes assenyalades al Vallès, com la conquesta de Granollers. La victòria de Llerona representà l'esclafament dels revoltats, que van perdre 200 homes i el mateix nombre de presoners, entre els quals hi havia el mateix Pere Joan Sala, que quatre dies més tard fou executat a Barcelona.

La derrota de Sala al setembre del 1485 permeté obrir la via del compromís per solucionar el problema remença. Malgrat tot, en determinades comarques catalanes, encara perduraven bandes de camperols rebels amb atacs als castells de Montnegre i Castellempordà, cosa que determinà el rei a enviar Iñigo López de Mendoza, delegat seu, per solucionar definitivament el problema agrari, el qual, amb una política independent dels bàndols i molt hàbil, aconseguí enviar cap a Castella els representants dels nobles i dels pagesos per defensar davant del rei Ferran les seves tesis en el plet dels remences de Catalunya.

La sentència arbitral de Guadalupe és considerada com el cim de la política social del rei catòlic. Aquesta sentència fou promulgada en el monestir d'aquest nom el 21 d'abril de 1486. Quan Vicens escrigué el llibre, ja hi havia reticències a la tasca de Ferran en aquest camp. Els historiadors oposats a Vicens, encapçalats per Soldevila, li retreuen que, en el fons, la sentència extremenya és com el projecte de concòrdia que la Generalitat presentà el 1462. Vicens rebutja aquesta interpretació de pla i afirma categòric que la sentència «es total, clara, definitiva; aquel Proyecto es fragmentario, confuso y circunstancial. No hay parangón posible entre ambos textos y es un error básico pretender establecerlo».⁵

5. VICENS, *Política del rey Católico en Cataluña*, p. 127.

Els capítols de la sentència —formulada pel rei, tant en virtut d'àrbitre entre parts com en funció de la seva suprema potestat— són relatius al problema del camp. Les disposicions es poden agrupar en dos capítols: 1) determinen l'extinció dels mals usos i altres abusos consuetudinaris que afectaven els remences i 2) fixen la nova situació jurídica del pagès respecte al seu senyor. Quedava garantida la llibertat personal del remença i els camperols quedaven lliures de tota arbitrietat senyorial. També els pagesos tenien el dret de vendre i comprar, alienar i permutar els seus béns mobles i les terres que havien adquirit amb el seu treball. Tot això sense permís del senyor. Els pagesos, al seu torn, estaven obligats a prestar homenatge al propietari i això no representava que perdessin la facultat d'abandonar, quan volguessin, la terra.

La sentència també comprenia una part dispositiva de càstig als remences rebels que s'havien revoltat. Condemnava els caps de la rebel·lió a la pena de mort i a la resta els imposava una sanció econòmica: 50.000 lliures a pagar en deu anys. Els historiadors nacionalistes acusaren Ferran d'aprofitar qualsevol oportunitat per recaptar fons per a ell mateix o per a la guerra de Granada. Vicens explica que, com ja va dir —s'entén abans de la guerra—, l'objectiu del monarca fou convèncer els pagesos que no es deixessin arrossegar per radicalismes.

Vicens és categòric:

Desapasionadamente, declaramos que el mencionado fallo es, a juicio nuestro, justo y equitativo en cuanto a su aspecto social, y desde luego favorable a los remensas; pero que, sin embargo, la corte procuró en el mismo reforzar la autoridad jerárquica de la monarquía y de los señores, al objeto de evitar toda posible conmoción de estilo demagógico... Sólo a ese precio podía desarrollar la Sentencia de Guadalupe sus benéficos efectos, y los remensas asentar, en una atmósfera de paz y de trabajo, las bases de su futura prosperidad.⁶

6. VICENS, *Política del rey Católico en Cataluña*, p. 131.

La sentència arbitral de Guadalupe no fou una disposició teòrica, com havia passat en altres resolucions i pragmàtiques anteriors. Al contrari, tingué una aplicació ràpida, i, gràcies a això, la situació social del camp de Catalunya varià completament. Vicens reforça la seva tesi dient que tots els autors estan d'acord a fonamentar en la sentència l'augment i la prosperitat del camp català en els segles XVI i XVII, amb els camps ben cultivats i presidits per sòlides masies construïdes amb pedra. En tot cas, queda clar, segons l'autor, que la cort no tenia una apetència econòmica desordenada i molt menys que la cobdícia hagués estat el motiu bàsic o una conseqüència profitosa de la sentència del 1486.

Reforma de la Diputació

Al capítol tercer, titulat «La intervenció real en la Diputació del General de Catalunya», Vicens rebutja fonamentalment la tesi de la historiografia romàntica de Teodoro Creus, en què parla d'un cop d'estat alludint a les reformes del rei Catòlic. Per a l'historiador de Girona, la intervenció de Ferran del 1488 no fou un cop anticonstitucional i el rei no volia anorrear les llibertats catalanes. Comença la seva argumentació fent una breu història de la Diputació de Catalunya des de l'època de Pere el Cerimoniós i descriu clarament les seves funcions financeres i polítiques. També assenyala el procés de cooptació per part dels sortints per substituir-se a si mateixos i constituir així una veritable oligarquia que es considerava com la representació més genuïna de Catalunya. Aquesta oligarquia eclesiàstica, militar i burgesa confonia els interessos del Principat amb els seus i utilitzava els poderosos mitjans de la Diputació del General per imposar els seus criteris i les seves conveniències. Fou la Diputació la que s'oposà amb més força a les reivindicacions dels remences i la que organitzà el bàndol contra Joan II, arrabassant-li pràcticament la sobirania en la capitulació de Vilafranca del 1461. Per tant, en paraules de Vicens, la guerra que comença el 1462 no fou una guerra combatuda per Joan II contra el poble català ni contra els seus privilegis i llibertats, fou la lluita entre dos sistemes de govern: el monàrquic

i l'oligàrquic. El resultat de la guerra fou molt desfavorable per a la Diputació.

La situació de la Generalitat després del final de la guerra fou molt ambigua i hi havia diputats i oïdors de la Diputació rebel i altres afectes al monarca. Aquesta Diputació fusionada fou un mecanisme sense ànima, dominada per una oligarquia que només volia satisfer el seus interessos preferentment econòmics. No cal dir que el finançament la Diputació del General, a causa dels censals o del deute emès durant la guerra, era molt feble i depenia fonamentalment de la ciutat de Barcelona. El problema del deute enfrontà la Diputació amb la ciutat de Barcelona i altres ciutats de Catalunya. Totes demanaven a Ferran que reformés la institució.

Per la qüestió del deute i les desavinences conseqüents, la ciutat de Barcelona acusà el General d'oligarquia i malversació de fons. El conflicte se centrà en el plet dels censals nous, en el qual la Generalitat no pagava els rèdits del deute que havia comprat el Consell de Cent. Ferran, en venir per primera vegada a Catalunya com a rei l'estiu del 1479, ordenà des de Trujillo i Madrid que s'aturessin les operacions financeres de la Generalitat i que no s'efectuessin les eleccions de nous diputats fins que ell arribés.

Justament els consellers de Barcelona demanaren al rei que les eleccions es fessin d'una manera diferent de com s'havien fet fins aleshores perquè eren: «un grande deservicio de su alteza y total destrucción de éste su Principado». ⁷ Es pot constatar, doncs, que els mateixos consellers de Barcelona van ser els que van facilitar al monarca les proves acusatòries de la situació de la Generalitat, que el monarca volia corregir.

Nogensmenys, el monarca no entrà a fons a reformar la Generalitat, sinó que només prengué mesures provisionals. En primer lloc, el rei Catòlic volia establir a les corts de Barcelona del 1480-1481 un nou marc de relacions entre el rei i el Principat i tancar així definitivament els enfrontaments del regnat del seu pare, o sigui, volia acabar amb el cicle

7. VICENS, *Política del rey Católico en Cataluña*, p. 153.

de les torbacions i començar una etapa de redreç del Principat. A tot això, s'hi afegia la guerra de Granada i els aixecaments dels remences, a més a més de la conflictivitat socioeconòmica plantejada per l'establiment del Sant Ofici a Barcelona. Però després de la sentència de Guadalupe (1486), l'entrada a Barcelona de l'inquisidor general (5 de juliol de 1487) i la conquesta de Màlaga (agost del 1487), el monarca reprengué els seus projectes de reforma a fons de la Generalitat. La llista de greuges i denúncies contra aquest organisme, fruit d'una minuciosa investigació, fou determinant. Entre el 1481 i el 1487 la situació s'havia agreujat. Com a mostra d'aquest desgavell, tenim la diferència anual entre les despeses i els ingressos, que deixava un benefici net d'un es 3.000 lliures. Amb tot, el dèficit augmentava anualment d'una manera gradual i les finances de la Diputació es veien carregades amb nous préstecs. Darrere d'aquest desori hi havia la complicitat de la Generalitat. En conseqüència, el rei Ferran decidí intervenir i enviar des de Vera, el 5 de juliol de 1488, les ordres necessàries per a la suspensió de les eleccions de diputats i oïdor de comptes i per al nomenament de les persones que haurien de substituir-los. Les raons adduïdes per a aquest cessament foren ja mencionades de malversació i corrupció consegüent.

L'historiador romàntic Creus, que titllà aquests fets de cop d'estat,⁸ es meravella i considera que, si aquestes acusacions haguessin estat certes, els infractors haurien d'haver estat portats a la justícia. Vicens respon clarament quan recorda que les ordenacions de la Generalitat prohibeixen al monarca tota acció de justícia o de càstig contra els diputats i oïdors. Tots aquest canvis foren duts a terme pel virrei infant Enric d'Aragó.

Aquesta reforma no fou feta amb cap intenció de retallar la importància de la Generalitat en el conjunt institucional de Catalunya. Com diu Vicens: «això es referma en el fet de que com a conseqüència de les Corts de 1480-81, la Generalitat reforcés la seva influència política en

8. Teodor CREUS, «Un golpe de Estado hasta aquí desconocido en la historia de Cataluña», *Boletín de la Real Academia de la Historia*, vol. XIII (1888), pp. 61-169.

ésser designada per vetlladora de la Constitució de l'Observança, carta constitucional d'importància extrema atorgada per Ferran II a Catalunya».⁹

Veiem, doncs, que en la suspensió hi col·laborà la ciutat de Barcelona i Ferran II remeté l'afer al judici de les primeres corts que se celebressin. La conducta del monarca queda encara més clara en les seves instruccions al virrei infant Enric:

Pensávamos haverlo de fazer con Corte o Parlamento; mas acordándonos que en tales ajustes y congregaciones con mucha dificultad se trahen las voluntades de muchos a un efecto, e que mucho más difícil fuera traherlas a éste que a otro, porque parece que el reparo de dicho General toca a muchos y en muchas maneras, los quales se sforçarían fazer en ello todo el obstáculo que pudiessen, e por evitar aqueste empacho e dilación, no pudiendo más comportar la destrucción del dicho General, siendo de aquello y de los dichos desórdenes bien informada y certificada la consciencia nuestra, havemos acordado usar del remedio sobredicho.¹⁰

La suspensió de les eleccions de diputats i oïdors es va fer en la més completa normalitat. No va haver-hi cap incident ni protesta. L'adhesió del municipi de Barcelona o, almenys, la dels consellers, atorgà a aquest acte el màxim de legalitat possible, segons Vicens. L'excepcionalitat de les circumstàncies requeria mesures excepcionals, ràpides, urgents i efectives.

L'aspecte polític de la intervenció de Ferran II a la Generalitat fou resolt per l'establiment del règim d'insaculació de les Corts catalanes del 1493. La gestió de Ferran II durant la seva intervenció a la Generalitat fou d'ordre exclusivament econòmic. En les lletres que el rei enviava als diputats recentment nomenats, els encarregava la màxima honestat en l'administració dels cabals públics i els recordava que: «la

9. Jaume VICENS VIVES, «La transformació de la Generalitat medieval (1479-1493)», *Estudis Universitaris Catalans*, XXII (1936), pp. 87-107.

10. VICENS, *Política del rey Católico en Cataluña*, p. 164.

utilitat i el profit del General fos preferit a tot altre interès, fos seu o de qualsevol altre persona».¹¹

Ja el 1936, Vicens reivindicava Ferran afirmant que ell interpretava d'una manera essencialment diferent la política de Ferran II envers la Generalitat de Catalunya:

Estem fermament convençuts que l'única conseqüència pràctica que, en l'ordre polític, Ferran II aconseguí de la seva actuació sobre aquell organisme, fou l'augment del seu prestigi i, per tant, del seu poder a Catalunya. El sistema d'insaculació, d'altra banda, no representà cap intervenció reial directa. Recordeu que la confecció de les bosses i dels noms que hi havien de figurar corresponia a les Corts i al sobirà, conjuntament.¹²

El cicle de l'actuació del rei Catòlic a la Generalitat es tanca amb la instauració en aquest organisme del sistema insaculatori en les eleccions per a diputats i oïdors. A les primeres corts després de la campanya de Granada, el 1492, Ferran lliurà als estaments de Catalunya la resolució d'un problema que constitucionalment corresponia a ells mateixos resoldre. En les mencionades corts de 1492-93, un cop sanejades les finances de la Generalitat, el rei perseverà en la seva política encetada el 1488. Com diu Vicens:

El problema de este organismo, como el del municipio de Barcelona, no derivaba de vicios sustanciales en su constitución; era un problema de personas, mejor dicho, de grupos, cuyas diferencias y favoritismos obstaculizaban toda labor positiva. Era preciso apartar todo personalismo, acudiendo a un sistema de elección casi automático. Y fueron las Cortes, sin intervención efectiva del monarca (intervención indirecta, en cambio es permitible suponerla), las que decidieron variar una vez más la forma de elegir los diputados u oidores, recurriendo al sistema insaculatorio.¹³

11. Vicens, «La transformació de la Generalitat medieval», p. 98.

12. *Ibidem*, p. 107.

13. VICENS, *Política del rey Católico en Cataluña*, p. 171.

La reorganització del municipi de Barcelona

La intervenció del rei Catòlic en la reorganització del municipi de Barcelona se sol presentar com el doble aspecte d'una política centralista i autoritària del rei Ferran. Vicens remarca que aquesta política és fruit de la reorganització total política del Principat com a conseqüència lògica de la liquidació de «l'època de les torbacions». En aquest sentit, l'historiador gironí addueix els arguments de Henri Pirenne per explicar la política de Felip el Bo envers les ciutats flamenques. Aquest autor diu que, als Països Baixos, els municipis havien pretès posar una barrera al progrés de l'Estat modern. La sobirania de l'Estat no podia capitular davant dels privilegis; necessàriament havia de reduir-los al dret comú i sacrificar l'interès particular a l'interès general. Les burgesies que gaudeixen dels privilegis municipals s'obstinen, naturalment, en la seva defensa; en comptes d'adaptar-se a les necessitats de l'època, queden aferrissadament fidels al passat.

El nostre autor recorre a altres opinions molt qualificades d'historiadors que han estudiat els municipis italians, els francesos o els anglesos. En general, en tots els països de l'Europa occidental, la institució municipal està en crisi. Aquesta és més o menys notable, segons la importància que adquirí en altres temps. A la creació d'una oligarquia municipal que aspirava a conservar el govern; a la consegüent desorganització en les finances públiques i a la bancarrota del crèdit municipal, s'oposaran els moviments populars contra la perduració dels grans burgesos en el govern municipal. Finalment, es produí la inestabilitat del funcionament de les corporacions, cosa que exigí la intervenció del príncep per assegurar el desenvolupament normal de l'Estat i dels seus ciutadans. Per aquesta causa Vicens conclou: «Podemos definir la intervención real en el municipio de Barcelona como motivada por la crisis de esta corporación, y no como el ataque del monarca a un elemento peligroso para sus intenciones y la paz del estado monárquico».¹⁴

14. VICENS, *Política del rey Católico en Cataluña*, p. 177.

Vicens comença el seu estudi sobre el municipi de Barcelona partint del privilegi del 7 d'octubre de 1455, expedit des de Nàpols per Alfons el Magnànim, per acabar amb la lluita social que hi havia dins de la ciutat, capitanejada pels dos partits coneguts amb el nom de Biga i Busca. Després descriu la composició de tots dos partits i la reforma que fa el rei en obrir el Consell de Cent als quatre estaments que s'havien diferenciat al llarg del segle XIV. La clau de la reforma va ser la igualtat numèrica dels components d'aquest consell (32 membres per cada estament: ciutadans honrats, mercaders, artistes i menestrals). A aquesta paritat representativa del Consell, s'hi afegí un artista i un menestral a la conselleria, òrgan executiu de l'administració municipal.

Més endavant es descriu el funcionament de les institucions municipals: la seva composició i les seves atribucions. En aquest procés remarca la progressiva remissió de potestat mitjançant la qual el Consell General o Consell de Cent transferia als consellers, al Trentenari o a determinades comissions el poder exclusiu d'entendre en un determinat afer. D'aquesta manera, altres organismes municipals havien anat absorbint la capacitat jurídica dels jurats del Consell de Cent.

Si estudiem el Trentenari o Consell reduït, veiem que els seus membres pertanyien al Consell General, i, per aquest mateix fet, aquesta assemblea era la representació del Consell reduïda a la quarta part. En efecte, el Trentenari es componia de 32 membres: 8 per cada estament elegits per un període trimestral, cosa que permeté el pas pels bancs del Consell restringit de tots els jurats del municipi. Les funcions d'aquest Consell reduït augmentaren progressivament i també augmentaren les comissions nomenades pel Consell de Cent per estudiar determinades qüestions que els eren encomanades. Les comissions, d'entre 4 a 20 membres, havien de mantenir la proporcionalitat del Consell de Cent. Així, sota el regnat de Ferran, trobem les *quatrenes del blat*, la *dotzena de la Inquisició* o la *vintena de remences*.

No obstant això, els consellers eren els rectors de la política municipal, ja que les assemblees no podien prendre cap acord, ni deliberar sobre cap afer, ni fer cap elecció que legalment els correspongués sense la corresponent proposta i previ informe dels consellers. Però, a més a

més, els consellers tenien el dret de designar els jurats que renovaven aquell any, que era la meitat. També els consellers tenien els drets d'inspecció i nomenament a través dels quals controlaven tota l'administració municipal i la designació d'alguns càrrecs de poca rellevància. Com diu Vicens:

El único inconveniente para la gestión de los negocios públicos era la extrema brevedad de su cargo, limitado a un año de duración. Esta solución de continuidad entre las sucesivas consellerías era el más grave defecto de la estructura orgánica del municipio de Barcelona.¹⁵

El capítol continua explicant el quadre orgànic del municipi de Barcelona amb una frondosa burocràcia. Però, a més a més d'aquests oficials administratius, la ciutat de Barcelona elegia els càrrecs directius d'altres organismes, alguns de molt relacionats amb el municipi com la Taula de Canvi, però altres amb finalitats molt diverses (la Llotja de Mar, per exemple). En resum, els consells municipals de Barcelona tenien el dret d'elegir la majoria dels funcionaris públics que actuaven a la ciutat. No cal dir l'interès que es tenia, en controlar aquestes assemblees, d'afavorir familiars i amics. Vicens assenyala que l'escala de sous oscil·lava entre els 25 i les 115 lliures anuals, i hem de tenir en compte que amb la primera quantitat ja es podia viure regularment a la Barcelona de finals del segle xv.

El privilegi d'Alfons el Magnànim no aconseguí acabar amb la rivalitat de la Busca i la Biga i l'oligarquia de ciutadans i mercaders va sobreviure a aquests conflictes. L'oligarquia, a més a més, es va oposar a la política de Joan II, que dominava la ciutat de Barcelona en començar el regnat de Ferran II. Els càrrecs i els oficis de la ciutat estaven en mans de ciutadans i mercaders o llurs clienteleles. Vicens sintetitza en set punts el domini de l'oligarquia sobre el govern municipal de Barcelona.¹⁶

15. VICENS, *Política del rey Católico en Cataluña*, p. 183.

16. *Ibidem*, p. 188 i següents.

- 1) L'oligarquia barcelonina formà un cos social i administratiu tancat. Així el 1479 instituí la matrícula de ciutadans i mercaders.
- 2) La restricció imposada per la matrícula del 1479 enfortí el poder de l'oligarquia: «Sus hombres se mantuvieron indefinidamente en los cargos públicos barceloneses; para sus hijos se estableció una especie de carrera administrativa municipal».¹⁷ Exemples d'aquest monopoli els tenim en les figures i famílies de Ramon Marquet i Jaume Destorrent, la trajectòria dels quals explica Vicens.
- 3) Els casos abans esmentats no són extraordinaris. Trobem llistes anàlogues potser més brillants per a cinquanta personatges o bé ciutadans o bé mercaders, com per exemple els grups oligàrquics familiars com els Sapila, Sestrada, Gualbes, Lull, Marquet, Oliver, Ros, Destorrent i Vallseca, entre els ciutadans, i Bret, Junyent, Pongseme, Quintana, Rovira i Viastrossa entre els mercaders.
- 4) L'oligarquia se sobreposa d'una manera normal al municipi barceloní i absorbeix per complet les seves funcions legislatives o executives.
- 5) La vinculació i la perpetuació de l'oligarquia en el municipi s'efectua a través de les eleccions, el mecanisme de les quals controla. Vicens explica diverses eleccions lligades amb cognoms oligàrquics.
- 6) L'oligarquia no conegué cap fre. Totes les mesures amb les quals la part no contaminada del municipi procurà acabar amb l'abús fracassaren davant de la tenaç defensa dels grups oligàrquics. Moltes vegades enfrontats per antagonismes personals, però sempre units per a la conservació de les seves prebendes i beneficis. També és veritat que, fins a les reformes del rei Ferran el Catòlic, no es va dur a terme un pla sistemàtic per eradicar els abusos.
- 7) Vicens recalca:

El gobierno de la oligarquía en el municipio de Barcelona, en los primeros años del gobierno de don Fernando, se caracteriza por el desor-

17. VICENS, *Política del rey Católico en Cataluña*, p. 189.

den más completo en la administración pública por la repetición de los fraudes y complacencias poco escrupulosas, por la ruina de las finanzas municipales y por el decaimiento de la prosperidad de Barcelona y el crédito de su organismo representativo.¹⁸

Les lleis que es feien contra l'oligarquia barcelonina no l'atemorien. El 1481 es digué que aquestes lleis servien més per «atemorir que per ferir».

Davant d'aquesta situació, Ferran esperà a trobar un moment polític adequat que es va produir a la dècada dels anys noranta. Superada a Catalunya la crisi remença, admès a Barcelona el Tribunal de la Inquisició i vencedor el rei Catòlic a la campanya de Màlaga (1487), que ja anunciava la victòria final a Granada, el rei s'ocupà a finals de la dècada dels vuitanta del redreç de Barcelona. Així, amb ordres concretes del monarca, es va establir la contribució dels eclesiàstics, negociada prèviament amb Roma el 25 de novembre de 1489, i el Trentenari, degudament autoritzat pel Consell de Cent, aprovà una nova escala de salaris municipals. El 27 de novembre ordenà al mateix Trentenari la imposició de drets sobre la carn als habitants del terme de Barcelona. Cal remarcar que aquestes mesures foren degudes exclusivament al monarca contra el criteri del Consell de Cent. La política de redreç va ser duta en persona pel rei, i, així, el 1490 les negociacions sobre el redreç es traslladaren de Barcelona a la cort reial, a Sevilla o a Còrdova.

Tot i això, a causa de la llunyania del rei, els consellers de Barcelona boicotejaren mesures impositives de redreç com la rebaixa dels salaris municipals. Davant d'aquesta desobediència i de tres anys de dilacions en el redreç i dotze de desgovern municipal, el rei intervingué personalment. En conseqüència, el 29 de novembre de 1490, foren suspesos els consellers de Barcelona, un dia abans de la data d'elecció dels nous consellers. L'ordre del monarca, datada a Còrdova el 3 del mateix mes i any,

18. VICENS, *Política del rey Católico en Cataluña*, p. 193.

denunciava l'obstrucció de l'oligarquia barcelonina a la seva obra de reforma. Això queda palès a la frase següent: «Usurpaven dit regiment i exclouïen del mateix als demés ciutadans d'aquesta ciutat».¹⁹

La reforma definitiva fou la que endegaren els ciutadans Jaume Destorrent i Jerònim Albanell per encàrrec del rei. Ells van redactar un nou instrument jurídic i les llistes de les persones que havien de ser insaculades. En aquest punt, Vicens diu que la insaculació és un fet històric necessari originat per al lliure joc dels factors socials, polítics i econòmics:

La extensión del sistema por la mayoría de los municipios de la Corona de Aragón, y aún por los transmediterráneos, como los de Cerdeña, y su adopción por organismos no oficiales, como los gremios de Barcelona, son las mejores pruebas del acierto de su establecimiento.²⁰

El treball d'insacular devia ser meticulós i delicat, car la pugna que existia entre el bàndol de Destorrent i el d'Albanell exigia molta imparcialitat. Així ho reconeix Vicens, en parlar de la «matrícula», o sigui, de la llista dels insaculats. Al començament de desembre del 1498 aquesta llista fou tramesa al monarca i el rei Ferran la va aprovar. Tretze dies més tard arribaren els documents a Barcelona amb el segell reial i foren acceptats pel Consell de Cent.

El privilegi de 13 de desembre de 1498 o d'insaculació presenta dues innovacions. Una és la introducció del sistema insaculatori; l'altra, l'admissió dels militars «nobles» al municipi de Barcelona. També s'insaculaven tots els oficis, fins els més humils. Quant a l'admissió dels militars en les tasques governamentals del municipi, fou decidida pel mateix monarca, car Albanell i Destorrent no pensaven incloure'ls en les matrícules. Els militars s'insaculaven a les bosses dels tres primers consellers i en la de jurats i oficials del municipi, però no com a estament a

19. VICENS, *Política del rey Católico en Cataluña*, p. 222.

20. *Ibidem*, p. 254.

part, sinó units al de ciutadans honrats. En canvi, els militars que volguessin participar en el govern municipal havien de renunciar a utilitzar la seva condició privilegiada contra el municipi o contra qualsevol ciutadà de Barcelona i a ésser elegit com a representant del seu estament a les Corts catalanes. Aquestes mesures foren suavitzades a causa de les protestes dels militars i, així, el 16 de novembre de 1498, es manà que la renúncia al seu fur especial només afectaria els nobles mentre ocupessin un càrrec en el municipi i, quant a la impossibilitat de representar el seu estament a Corts, es limitava només a aquells que ocupessin el càrrec de conseller de Barcelona.

El privilegi d'insaculació del 1498 conservà i completà el sistema de la responsabilitat proporcional dels estaments en l'Administració Pública, cosa que ja havia introduït el privilegi del 1493. No varià el nombre de jurats (48 ciutadans i militars, 32 mercaders, 32 artistes i 32 menestrals), ni tampoc el de consellers (3 ciutadans, dels quals 1 podia ser militar, 1 mercader i 1 artista o menestral; aquests últims en rotació anual).

El rei catòlic concedia el privilegi del 1498 amb lliure voluntat, amb facultat de modificar-lo i d'interpretar-lo fins a la seva mort, en què es transformaria en ferm i perpetu. Igualment es reservà fins a la seva mort la revisió de les bosses dels consellers que després serien objecte de la revisió quadriennal que efectuarien els consellers de Barcelona. Amb aquesta reforma el rei volia mantenir l'essència d'un nou règim que superés les antigues parcialitats.

Del període històric que abasta l'establiment del nou règim, o sigui des del privilegi del 1493 a la definitiva estructuració del règim insaculatori per la reial ordre de 1507, Vicens ens diu:

El municipio de Barcelona se vio libre de la ruina económica por el plan de *redreç* de 1491. Reforma política y reforma financiera marchan en estos años de fines del siglo xv y principios del xvi, de modo paralelo, y ambas consiguen en 1507 un éxito total y absoluto. La intervención del monarca en la ciudad de Barcelona había dado tan óptimos resultados.²¹

21. VICENS, *Política del rey Católico en Cataluña*, p. 262.

A la darrerria del regnat de Ferran, els conflictes i les tensions entre el municipi barceloní i el rei foren pel control de la matrícula de les bosses, o sigui, els components de les llistes. Els estaments barcelonins volien controlar la inclusió o l'exclusió dels noms en les bosses, però Ferran s'oposà a aquesta cooptació per por que es reproduïssin els bàndols i, per tant, va conservar sempre el control de les llistes fins a la seva mort el 1516, any en què els magistrats barcelonins van obtenir aquesta facultat.

L'evolució de l'economia catalana en temps del rei Catòlic

Aquest és el cinquè i últim capítol del llibre que ressenyem de Vicens. Els trets característics d'aquesta situació són els següents: d'una banda, la inseguretat de la navegació en el Mediterrani oriental i la competència de les ciutats franceses i italianes en els mercats de la conca occidental d'aquest mar; de l'altra, la insuficiència econòmica de Catalunya i les seves zones d'influència, cosa a la qual s'afegeix la decadència de l'esperit mercantil dels seus habitants; a més a més, les pertorbacions produïdes per la guerra entre Joan II i la Generalitat i per la revolta dels pagesos de remença. Diu Vicens: «Al iniciarse el reinado del Rey Católico, la economía de Cataluña alcanzaba el punto álgido de una coyuntura desfavorabilísima».²²

En les etapes d'aquesta evolució trobem un període preliminar del rei Catòlic a Catalunya (1479-1481), en què s'establiren les bases de la futura reconstrucció econòmica del país posant fi al que s'anomenà «L'època de les torbacions»; però l'agreujament del problema social dels remences i la introducció de la Inquisició a Barcelona provocaren una nova recaiguda en la crisi comercial i financera (1484-88). En una tercera fase (1488-1493), el rei intervé activament per afavorir el comerç català i reparar els danys produïts per la indicada crisi, que finalment és superada en l'últim decenni del segle xv i primers anys del xvi; des del

22. VICENS, *Política del rey Católico en Cataluña*, p. 263.

1503, aproximadament, l'economia catalana viu una nova etapa d'esplendor, encara que limitada a les possibilitats del comerç mediterrani. Vicens conclou: «En conjunto, la política del rey Católico es decididamente proteccionista de la actividad económica de Cataluña». ²³

En iniciar-se el regnat de Ferran, a la mort del seu pare Joan II, aquell començà juntament amb la burgesia comercial a reestructurar econòmicament el Principat. Davant de la complicada situació en què es trobava l'economia catalana i la divisió existent entre els diversos estaments, Ferran esperà a arribar a Barcelona procedent d'Extremadura, on estava quan morí el seu pare. Fins a les corts del 1480 estigué a Barcelona realitzant consultes i creant comissions d'estudis. En l'aspecte econòmic, les Corts van decidir clausurar l'etapa de la guerra civil catalana i les seves conseqüències (confiscacions). Així, un cop dissoltes les Corts, el 5 de novembre el rei publicava la sentència sobre la restitució general de béns, d'una imparcialitat i encert reconeguts. Fins i tot s'atorgaren 100.000 lliures al monarca perquè fossin utilitzades en la compensació pecuniària de les persones afectades per aquesta mesura.

En l'aspecte comercial, les corts de 1480-1481 enfortiren el proteccionisme econòmic. En aquest sentit, el rei concedí una pragmàtica que prohibia als estrangers l'extracció i la pesca del corall a la costa catalana i les possessions mediterrànies de la Corona d'Aragó i reservava el mercat de Sardenya als teixits catalans. Vicens també estudia la repercussió inevitable que l'establiment de la Inquisició produí en l'economia catalana i que consistí en l'emigració dels conversos i les seves riqueses. Sobre això avança que el nombre total d'emigrats que els consellers de Barcelona van xifrar en 3.000, segons els seus càlculs, va ser de 600.

El 1488 s'inicià la recuperació efectiva de l'economia catalana. La crisi produïda per la revolta remença i per l'establiment de la Inquisició a Barcelona estava ja superada. D'altra banda, la guerra de Granada oferia un caire molt favorable i arribava a la seva fi. Hem de recordar que a partir d'aquell any es plantejà la reforma de les institucions catalanes.

23. *Ibidem*, p. 274.

En aquest període trobem multitud de disposicions per enfortir el comerç i l'economia catalana en general. Es recordà als oficials reials i municipals de València que respectessin la immunitat comercial dels ciutadans de Barcelona. També es va dir al rei de França que respectés les «marques» o fronteres entre el Languedoc i Catalunya i se li van recordar els pagaments que es devien al Principat procedents del Rosselló i Cerdanya, aleshores ocupades pels francesos.

Igualment hem de mencionar les ordres del rei sobre moneda catalana destinades a la unificació del seu valor amb altres monedes de la península, projecte que afavorien els cercles mercantils i bancaris del Principat.

La protecció de la indústria catalana també tingué la seva manifestació positiva. A Saragossa el rei dictà algunes disposicions per fomentar la producció de sabates a Barcelona. I, al mateix temps, començava a designar una política per reservar el mercat de Sicília als tèxtils catalans.

Al maig del 1488, des de Múrcia, s'ordenà una gestió diplomàtica prop del governador del Languedoc per acabar les represàlies entre catalans i llenguadocians. Una altra gestió fou dirigida a Felip d'Àustria perquè donés als comerciants catalans a Flandes el mateix tracte de favor que als castellans.

El 1489, Ferran, des de Valladolid, prohibí l'activitat dels corsaris i ordenà a tots els seus oficials que no atorguessin guies i permisos. Aquestes mesures no foren gaire seguides per les autoritats catalanes. Es discutia si el rei tenia facultats per decretar el monopoli del comerç català de llanes a Sicília. I els consellers de Barcelona es van negar a suprimir el guiatge de vitualles com a privilegi que afavoria el cors i la pirateria amb l'excusa d'assegurar el proveïment de Barcelona.

La veritable intervenció del monarca en l'economia catalana fou paral·lela a les seves reformes polítiques, especialment a partir del 1491 i en el municipi de Barcelona. Vicens agrupa aquestes mesures en tres capítols:

- 1) *Proteccionisme a l'economia catalana*. Per una ordre del 9 de maig de 1491, dirigida als oficials reials de Catalunya, el rei prohibia que

les naus de Gènova o de Niça carreguessin o descarreguessin mercaderies catalanes als ports del Principat. A la mateixa data s'ordenava a la Generalitat de Catalunya que complís les ordres de les Corts sobre els drets a pagar per l'exportació de llana i la importació de mercaderies estrangeres, cosa que no es feia fins aleshores. Aquestes dues ordres eren molt importants i estaven destinades a protegir la producció catalana envers la competència estrangera. I també es buscava evitar que amb l'exportació de llana en brut es perjudiqués la producció catalana de draps.

- 2) *Foment del tràfic comercial dels catalans*. En aquest sentit es donaren diverses ordres destinades a superar els entrebancs que tenia el comerç català. Així, es rebaixaren els drets de la duana de Mediona i que el virrei de Sicília protegís el comerç català en aquella illa. El mateix es féu a Mallorca amb els navegants barcelonins.
- 3) *Garanties de la navegació*. L'acció que ja hem esmentat contra els corsaris continuà. Així, per la pragmàtica de 9 de març de 1491 foren suprimits les patents de cors i la concessió de noves guies fossin les que fossin.²⁴

A partir del 1493 l'economia del Principat entrà en una fase de nova activitat. Diversos fenòmens cooperaran en la nova embranzida del comerç català. L'anivellament dels pressupostos municipals i els sanejament financer foren per a Barcelona i altres ciutats catalanes factors molt importants. Per a Catalunya, la pau i la tranquil·litat al camp com a resultat del nou ordre implantat per la sentència de Guadalupe van permetre la reconstrucció de la riquesa agrícola. Igualment, a partir del 1490, el nou inquisidor Antonio de Contreras temperà la seva actuació entre els medis burgesos de Barcelona. Afegim a tot això la política de protecció dels interessos comercials i naviliers. La prova és l'augment de la població de Barcelona després de la guerra civil i el de matriculacions marítimes.

24. VICENS, *Política del rey Católico en Cataluña*, pp. 286-87.

Des del 1503 l'economia catalana recupera part del seu antic esplendor. Barcelona, l'any 1516, últim del rei Ferran, té una població de 6.372 llars, xifra que representa un augment de més de 600 focs en 20 anys. Igualment, en aquells anys, el comerç marítim barceloní s'estengué fins a Flandes i Anglaterra i mantingué la seva presència al Mediterrani. La política africana del rei Ferran amb les conquestes de Tremissèn, Orà, Bugia i Trípoli obrí nous mercats al comerç català i féu disminuir la pirateria barbaresca.

Aquestes i altres mesures proteccionistes mostren clarament que Ferran considerava la Mediterrània occidental com un espai característic d'expansió dels seus regnes patrimonials. Finalment, Vicens conclou: «La Cataluña recobrada de la época de Carlos V nace del trabajo, tenaz, enérgico y afectuoso de su último rey propio: Don Fernando II de Aragón y V de Castilla».²⁵

Crítica: històrica o política?

Jaume Vicens Vives va patir al llarg de la seva vida dues persecucions per motius ideologicopolítics. Des del punt de vista material, indubtablement, la més forta fou la que patí l'octubre del 1941, quan va ser depurat de la docència amb la resolució del seu apartament, durant dos anys, de no poder obtenir plaça a Catalunya. El seu trasllat va ser a l'Institut de Baeza. L'altra fou més sibil·lina però més llarga i persistent. Ens referim a la d'un cert nacionalisme polític català, no precisament d'origen socialista o marxista. L'origen d'aquesta desqualificació, més o menys accentuada segons el temps, va ser la campanya que endegà Antoni Rovira i Virgili a l'inici dels anys trenta, disgustat per les primeres conclusions fruit de les seves recerques sobre el regnat de Ferran el Catòlic i els Trastàmara en general.

L'acusació de Rovira, en el fons, era de manca de patriotisme o de «sentiment nacional». En l'article publicat a *La Humanitat* el 7 d'agost

25. VICENS, *Política del rey Católico en Cataluña*, p. 297.

de 1935, titulat «La joventut intel·lectual catalana», l'autor, erigit en jutge del patriotisme català, es planyia de l'escassa catalanitat i, per tant, de patriotisme que detectava en els joves intel·lectuals de Catalunya.²⁶

Rovira acusava «a estudiosos i investigadors de fer treballs històrics com si fessin l'autòpsia d'un cadàver»²⁷ i rematava la requisitòria acusant Vicens, per la seva reivindicació del rei Catòlic, de «no mostrar sensibilitat catalanesca. ¿I és que això el fa ésser més lúcid, historiador? Al contrari; el fons polític i crític del seu treball és d'una gran feblesa, d'una parcialitat accentuada i a estones d'una excessiva ingenuïtat. No arriba a ésser exacta en les dades que consigna o retreu».²⁸

A Rovira i Virgili, molt més bon periodista que historiador i que s'havia erigit en summe pontífex de la història de Catalunya, li va respondre al cap de quinze dies Enric Bagué, negant al periodista de Tarragona qualsevol autoritat per repartir patents de patriotisme. La resposta de Vicens arribà el dia 24 d'agost a *La Veu de Catalunya*, diari de la Lliga, perquè *La Publicitat* —diari d'Acció Catalana, de la qual era un dels caps el mateix Rovira— es va negar a publicar-li la rèplica. El jove historiador desqualificava totalment l'argumentació de Rovira menyspreant els seus arguments:

No vull entrar en una discussió a fons dels diversos aspectes que plantegeu en el vostre article, molts dels quals m'han produït l'efecte que llegia coses revellides, [...] ni tampoc em vull entretenir a comentar el tòpic de la «consciència nacional» que vós useu amb una freqüència que en fa sospitar que en teniu l'exclusiva i sou l'únic amb atribucions per atorgar-la.²⁹

26. Muñoz i Lloret explica en la seva obra aquesta polèmica: *Jaume Vicens Vives (1910-1960)*, p. 56 i següents. Per als principals textos d'aquesta polèmica, vegeu Jaume VICENS VIVES, *Obra dispersa*, vol. 1, Vicens-Vives, Barcelona, 1967, pp. 557-564.

27. MUÑOZ I LLORET, *Jaume Vicens Vives (1910-1960)*, p. 56.

28. *Ibidem*.

29. VICENS, *Obra dispersa*, vol. 1, pp. 339-340.

En aquesta polèmica que he tractat de resumir, es veuen clarament les diferències abismals entre un aficionat seriós a la història i un veritable historiador. Si a això afegim que l'historiador *amateur* era un activista polític de l'*establishment* nacionalista i republicà de la Generalitat dels anys trenta, veurem que la topada és molt més forta i profunda que les apreciacions sobre Ferran el Catòlic. La posició de Vicens cerca d'observar el màxim de rigor històric atenint-se als documents i apartant-se de les elucubracions patrioticopolítiques. Veritablement, Jaume Vicens, amb el seu primer treball, duia a terme una revolució copernicana en la història de Catalunya. Ramon d'Abadal, en el seu pròleg al volum I de l'*Obra dispersa* de Vicens, reproduïx el que considera la veritable aportació de Vicens a la historiografia catalana publicada el 1935 en l'article esmentat:

Les circumstàncies especials de la Renaixença catalana afavoriren, potser més que en qualsevol altre país europeu, l'eclosió d'aquesta classe d'historiadors. Cert que amb llur entusiasme obriren els camins del coneixement del passat de Catalunya i que amb llur emoció del «retrobament català» bastiren una història d'epopeia i d'heroisme en la qual els altres catalans trobaren elements de sobres per a enorgullir-se de les gestes dels seus avantpassats nacionals. Però no deixa d'ésser menys cert que la síntesi històrica que elaboraren fou en extrem simplista —tot el bo degut als esforços dels catalans, tot el dolent degut als malèvols maneigs dels enemics nacionals [sóc jo el que subratllo]— i en la seva major part falsa, moltes vegades per oblit, descurança o manca de temps, d'altres, i això és més sensible, per falsedat clara i manifesta. La nova generació d'historiadors no ha de respectar cap jerarquia, ni amagar cap defecte, ni regatejar cap mèrit, si vol construir l'única història de Catalunya que es pot acceptar: la que es desprengui dels documents i de l'estudi acurat dels successius ambients històrics per què ha travessat Catalunya.³⁰

30. Ramon d'ABADAL, en VIVES, *Obra dispersa*, vol. I, Pròleg, p. VI.

Des d'aquells moments, els historiadors *amateurs* i benintencionats, categoria en la qual abunden periodistes, poetes, polítics i arquitectes, quedaran foragitats del camp de la història. No oblidem que, el 1930, l'arquitecte i historiador Lluís Domènech i Montaner encara escrivia un al·legat contra sant Vicent Ferrer en el seu llibre *La iniquitat de Casp*. Per a la historiografia oficial catalana de l'època, les desgràcies nacionals començaven amb el compromís de Casp.

Jaume Vicens i Ferran Soldevila

La crítica de Ferran Soldevila i Zubiburu a les tesis de Vicens resumides en *Política del rey Católico en Cataluña* és molt contradictòria i peca d'incoherència, però no de falsa superioritat. Soldevila també té la seva ideologia basada en una visió hagiogràfica de la República. Així veiem en moltes de les seves obres un equilibri entre els fets històrics comprovats per una rigorosa metodologia i les aspiracions polítiques que va fer seves a la joventut. Soldevila volia ser un historiador rigorós i, al mateix temps, un bon patriota català de la segona República. En la seva magna obra, *Història de Catalunya*, s'observa una curiosa relació entre la narració històrica molt cenyida als fets i a les darreres investigacions i unes tirallongues de correcció política en la història.

Un exemple el tenim en la valoració de la sentència arbitral de Guadalupe,³¹ en què Soldevila accepta la valoració positiva que Vicens fa de la fi del conflicte remença al camp català, tot i que hi posa moltes gloses i molta cautela. Però, a partir d'aquest fet, comença una retòrica de tipus polític per amagar que la Catalunya que va lluitar contra Joan II —Generalitat, Consell de Cent, noblesa— va tractar d'eliminar els remences i són els Trastàmara Joan II i Ferran el Catòlic els que salvaren aquest important sector social de Catalunya. Per acabar-ho d'adobar,

31. Ferran SOLDEVILA, *Història de Catalunya*, vol. II, Alpha, Barcelona, 1962, pp. 808-809.

Soldevila s'embarca amb una citació de Enric Prat de la Riba a *La nacionalitat catalana*. De tot això, en surt una declamació insuperable:

Els pàries no poden tenir el sentiment de pàtria. Per això no és estrany que els pagesos de remensa, sense ni adonar-se de llur mancament, es dressin contra els defensors d'una causa que era, de totes formes, la causa de Catalunya; [...] Per això no és tampoc estrany que la lliure pagesia catalana dels segles subsegüents mostri un tan vigorós patriotisme i es posi, com ha estat observat amb tota la seva energia, al costat de les institucions catalanes, en les grans crisis dels segles XVII i XVIII, i hagi estat en el segle XIX el suport vigorós dels moviments furistes [vol dir carlins], i hagi donat a la causa de les reivindicacions pròpies alguns dels homes més eminents que les han formulades, encaçades i organitzades.³²

Aquesta tirallonga retòrica, en què no se sap on comença Prat de la Riba i on acaba Soldevila i viceversa, impresa novament el 1962, demostra la pervivència d'aquella mentalitat que Jaume Vicens criticava.

Respecte al nostre llibre del 1940, en el qual, com hem demostrat, Vicens diu el mateix que a la seva tesi llegida al febrer del 1936, es demostra idèntic prejudici per part de Soldevila, que, paradoxalment, com el 1936, no gosa dir-ho públicament. Soldevila, a part del seu temperament pusil·lànim fruit en part de la seva delicada salut, s'adona del rigor històric de Vicens, però a la vegada no es desprèn dels tòpics de la historiografia clàssica o, després de la guerra, de l'esperit de resistència que predicaven des de l'estranger. En resum, que les crítiques a Vicens les feia en privat o en la intimitat dels seus dietaris.

En l'anotació del febrer del 1936, en què comenta la lectura de la tesi de Jaume Vicens, que fou dirigida per Antonio de la Torre, i en la qual Soldevila participà com a membre del tribunal, ja es veuen els crítics a l'obra d'en Vicens que retreuen a Soldevila la seva feblesa en criticar les tesis «vicentines».³³ L'ambigüitat de Soldevila es manifesta a la mateixa

32. SOLDEVILA, *Història de Catalunya*, p. 809.

33. Ferran SOLDEVILA, *Al llarg de la meua vida*, Edicions 62, Barcelona, 1972, p. 286.

anotació: «¿Caldrà, realment, canviar la visió de Ferran el Catòlic en les seves relacions en Catalunya? No tan radicalment com ha fet en Vicens en el seu llibre». ³⁴

El 7 de gener de 1941 Ferran Soldevila llegeix *Política del rey Católico en Cataluña*, en què es torna a reflectir la seva perplexitat o indecisió davant de l'obra de Vicens:

Temo que hauré de demanar els volums de la seva tesi, per anar directament a la documentació. Interessant, però parcialíssim, tan sistemàticament parcial i tan manifestament parcial, que abans d'haver llegit un centenar de planes la impressió de solidesa i de serietat ha desaparegut. ³⁵

Afortunadament aquestes opinions tan parcials no es conegueren fins després de la mort de Soldevila el 1971. És impresentable que ara digui que no s'aguanta el que va aprovar en el tribunal de febrer del 36. Pura incongruència.

El perquè de tota aquesta crítica aferrissada no es deu a la ignorància de Soldevila, sinó al dogmatisme que existia en determinats medis catalans d'oposició al franquisme. Aquesta oposició implicava el mínim de col·laboració amb les institucions catalanes o a Catalunya que continuaven existint. Era una mena de postura a l'estil de Gandhi. El que és curiós és que aquesta actitud era propugnada o bé per uns personatges que vivien a Mèxic o per uns empresaris i homes de negocis que es guanyaven molt bé la vida a la Catalunya de l'època de Franco, però que exigien als intel·lectuals una mena de vaga de fam perpètua. Escriptors com Segarra, Josep Pla i el mateix germà de Soldevila, Carles, van ser acusats de desertors. Per últim, recordem que Soldevila va escriure una *Historia de España*, per a l'editorial Salvat, prou ortodoxa en el seu moment.

Convé reflexionar sobre aquesta mentalitat persecutòria que, sotmesa a una persecució i en nom d'una puresa patriòtica, acaba fent el

34. *Ibidem*, p. 371.

35. Ferran SOLDEVILA, *Dietaris de l'exili i el retorn*, vol. I, *L'exili*, Edicions 314, València, 1995, pp. 239-40.

mateix. Muñoz i Lloret ho tracta a bastament en diversos capítols de la seva biografia de Jaume Vicens.³⁶ L'esmentat autor cita Joan Triadú, el qual, el 1985, en ocasió del vint-i-cinquè aniversari de la seva mort, retreia a Vicens que no estigués a l'exili com Bosch i Gimpera o tancat a casa com Coll i Alentorn o Ferran Soldevila. Respecte a Coll i Alentorn, cal dir que era professor als Estudis Universitaris Catalans, que tenien molt de mèrit però estaven francament deserts, almenys cap als anys 1966-1968, i ho dic per experiència pròpia. Coll i Alentorn alimentava la seva nombrosa família del sou d'enginyer director de Hilituras del Segre. Òbviament, Vicens no podia fer-ho. Quant a Soldevila, el 1954 s'acollí a l'amnistia política en el terreny de l'educació i la cultura del ministre Ruiz Jiménez i fou reintegrat al cos d'arxivers al qual havia oposat des d'abans de la República i gràcies també a una intervenció ministerial fou destinat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó fins a la seva jubilació. I l'autor del veto a Josep Pla per al Premi d'Honor de les Lletres Catalanes conclou: «¿No puc expressar, al cap de tants anys, la meua perplexitat, la confusió que sentíem, la indignació d'alguns?».³⁷

Vet aquí per on la figura de Ferran el Catòlic i el magisteri de don Antonio de la Torre y del Cerro, ferm opositor a la Universitat Autònoma del 1933 i del seu deixeble Jaume Vicens, van realitzar el capgirament més important de la historiografia catalana des de la Renaixença fins als anys trenta. Sense aquesta revolució, obres sobre el passat català com la de John Elliott, també orientada per Vicens, haurien estat impossibles.

Aquest historiador britànic situa molt bé la interminable polèmica en la historiografia catalana i el paper de les reivindicacions nacionalistes. El 18 de novembre de 2010, a la cloenda de l'any Jaume Vicens presidida pel rei Joan Carles, deia:

36. MUÑOZ I LLORET, *Jaume Vicens Vives (1910-1960)*, pp. 124-128.

37. *Ibidem*.

Cada nación necesita tener su historia nacional, que contribuye a crear una imagen de sí misma y le confiere un sentido de identidad colectiva. Con este sentido utiliza el pasado, un pasado que ha creado, y hasta cierto punto inventado, para sí misma. Cuando esa historia de algún modo se cuestiona, esto puede parecer una amenaza para la esencia de la nación. Por otra parte, quienes se sienten ofendidos ante este cuestionamiento, no siempre son conscientes de que las propias historias nacionales pueden poner en peligro a una nación si se quedan fosilizadas en el tiempo. Una sociedad que se encuentra demasiado restringida por las limitaciones del pasado no está bien preparada para afrontar el futuro. La España y la Cataluña de hoy no son una excepción a esta regla.³⁸

38. Eduard ESCARTÍN, «Jaume Vicens Vives (1910-1960)», *Cuadernos de Pensamiento Político*, núm. 31 (2011), p. 202.